ALOHIDA TA’LIMGA EHTIYOJI BOR BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Aniq va Ijtimoiy Fanlar Universiteti

Magistratura 2-kurs talabasi

Karimqulova Shaxnoza Komil qizi

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda O‘zbekistonda alohida ta’limga ehtiyoji bor bolalar psixologiyasining dolzarb masalalari, ushbu sohadagi islohotlar va huquqiy asoslar tahlil qilingan. Muallif inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati, alohida ehtiyojli bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari, oilaning roli va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini yoritib beradi. Shuningdek, bolalarning individual imkoniyatlarini yuzaga chiqarishda pedagogik-psixologik yordamning samarali mexanizmlari va zamonaviy yondashuvlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, psixologik reabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv, korreksion dasturlar, kompensator mexanizmlar, individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Bugungi kunda alohida ta’limga ehtiyoji bor bolalar psixologiyasini o‘rganish nafaqat pedagogika va psixologiya fanlari, balki davlat ta’lim siyosati, ijtimoiy himoya va inson huquqlari bilan bog‘liq dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish, ularga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirish borasida ***keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezidentning 2026-yil 29-apreldagi PF-1-son Farmoni, shuningdek, “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan*** bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari *to‘g‘risida”gi PQ-1-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 12-* PQ-4860-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-***oktyabrdagi 1-son qarori mazkur yo‘nalishda huquqiy asos yaratdi. Bu hujjatlar*** alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni ta’lim tizimiga jalb qilish, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish va psixologik qo‘llab-quvvatlashni davlat miqyosidagi vazifa sifatida belgiladi.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar psixologiyasi deganda, rivojlanishida jismoniy, aqliy, sensor, ruhiy yoki xulqiy xususiyatlar tufayli ta’lim jarayonida maxsus shart-sharoit, individual yondashuv va moslashtirilgan pedagogik-psixologik yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarning psixik rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganadigan yo‘nalish tushuniladi. Bunday bolalarda bilish jarayonlari, emotsional soha, irodaviy sifatlar, muloqot ko‘nikmalari, o‘z-o‘zini anglash va ijtimoiy moslashuv jarayonlari odatiy rivojlanishdan farq qilishi mumkin. Shu bois ularning psixologik holati faqat nuqson yoki cheklanish doirasida emas, balki mavjud imkoniyatlar, individual kuchli tomonlar, qiziqishlar va kompensator mexanizmlar bilan birgalikda o‘rganilishi lozim. Mazkur yondashuv alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolani “muammo” sifatida emas, balki qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirishga muhtoj shaxs sifatida ko‘rishga yordam beradi. Inklyuziv ta’limning mazmuni ana shu g‘oyaga tayangan holda shakllanadi. “Inclusive” atamasi qo‘shish, birlashtirish ma’nolarini anglatib, alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarni sog‘lom tengdoshlari bilan birga umumta’lim muhitida o‘qitishni bildiradi. Bunda maqsad faqat bilim berish emas, balki bolada o‘zini jamiyatning teng huquqli a’zosi sifatida his qilish, yakkalanish va ijtimoiy chetlanish hissini kamaytirish, muloqot va hamkorlik orqali psixologik barqarorlikni shakllantirishdir. Inklyuziv muhitda bola o‘z tengdoshlari bilan birgalikda o‘qish, o‘yin, muloqot va mehnat faoliyatida qatnashar ekan, unda o‘ziga ishonch, mustaqillik, ijobiy “Men” obrazi, muvaffaqiyatga intilish kabi sifatlar rivojlanadi. Shu jihatdan inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarning psixologik ehtiyojlarini qondirishning eng samarali ijtimoiy-pedagogik modelidir.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashning tashkiliy, tibbiy va psixologik jihatlari aniq belgilab qo‘yilgan. 2024-yil 25-yanvardagi 46-son qaror bilan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha yangi mexanizmlar joriy etildi; ular orasida psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar faoliyati,

“G‘amxo‘rlik” guruhlari, reabilitatsiya bo‘limlari va ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalariga yo‘naltirish tartiblari mavjud. Mazkur hujjat alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni kompleks tekshiruvdan o‘tkazish, ularning ehtiyojini aniqlash va mos ta’lim muhitiga joylashtirishda psixologik xulosaning ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Bu esa bolalar psixologiyasi amaliyotida diagnostika, kuzatuv, maslahat va korreksion ishlarning tizimli bo‘lishini talab etadi.

Psixologik nuqtai nazardan alohida ta’limga ehtiyoji bor bolalarda bir qator umumiy xususiyatlar kuzatilishi mumkin. Ularda idrok va tafakkur jarayonlari sekinroq shakllanishi, diqqatning beqarorligi, xotira hajmining cheklanganligi, nutq rivojlanishidagi kechikishlar, emotsional beqarorlik, xavotirchanlik, o‘z kuchiga shubha, ijtimoiy muloqotdan qochish yoki, aksincha, haddan tashqari himoyaga muhtojlik kabi holatlar uchrashi mumkin. Biroq bu belgilarning barchasi har bir bolada bir xil namoyon bo‘lmaydi; shuning uchun individual psixologik yondashuv eng muhim prinsip hisoblanadi. Har bir bolaning rivojlanish tarixi, oilaviy muhiti, tibbiy holati, nutqiy va motorik imkoniyatlari, hissiy reaksiyalari hamda o‘qishga munosabati alohida baholanishi kerak. Shundagina ta’lim jarayoni bolaning real imkoniyatlariga moslashtiriladi va u o‘z muvaffaqiyatini his eta oladi. Alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar psixologiyasida oilaning o‘rni nihoyatda katta. Bola shaxs sifatida dastlab oilada shakllanadi, uning emotsional xavfsizligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va dunyoni qabul qilishi ota-ona munosabati orqali tarkib topadi. Agar oilada bola imkoniyati cheklanganligi sababli haddan tashqari himoya qilinsa, uning mustaqilligi susayishi mumkin; aksincha, befarqlik yoki inkor holati psixik rivojlanishda yanada og‘ir oqibatlarga olib keladi. Shu bois ota-onalarning psixologik madaniyati, emotsional moslashuvi va tarbiyaviy kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandining rivojlanishidagi o‘ziga xosliklarni to‘g‘ri tushunib, undan real kutishlar shakllantirgan taqdirdagina, bola o‘zini tushunilgan va qabul qilingan his qiladi. Bu esa psixologik xavfsizlikni oshiradi va ta’lim jarayoniga faol kirishishga yordam beradi. Inklyuziv ta’lim sharoitida ijtimoiy moslashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Sog‘lom tengdoshlari bilan bir muhitda

bo‘lish bolada muloqot qilish, navbat kutish, qoidaga amal qilish, birgalikda faoliyat yuritish, nizolarni yechish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bu jarayonda o‘quvchi o‘zini jamoadan ajralgan emas, balki uning bir qismi sifatida anglay boshlaydi. Natijada “yakkalanish”, “uyalish”, “cheklanish” kabi salbiy hislar asta-sekin kamayadi. Bunday ijobiy psixologik o‘zgarishlar o‘quv faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi, chunki bola o‘rganishga nisbatan ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Ayniqsa, maktab muhitida tengdoshlar tomonidan qabul qilinish, o‘qituvchi tomonidan mehrli va adolatli munosabat ko‘rsatilishi alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolaning emotsional holatini barqarorlashtiradi va uning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarda pedagogik va psixologik yordamning samarasi individual korreksion dasturlar bilan belgilanadi. Masalan, nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun logopedik mashg‘ulotlar, diqqat va xotira sust bo‘lgan bolalar uchun psixik funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar, ijtimoiy xavotir yuqori bo‘lgan bolalar uchun ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishga doir treninglar muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, o‘quv materialini kichik bosqichlarga ajratish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, topshiriqlarni soddalashtirish yoki moslashtirish, shaxsiy muvaffaqiyatlarni muntazam rag‘batlantirish kabi usullar bolaning ta’limga jalb etilishini kuchaytiradi. Demak, psixologik yondashuv ta’lim mazmuni, metodikasi va baholash mezonlarini ham moslashtirishni taqozo etadi.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning psixologiyasida hissiy soha alohida o‘ringa ega. Ular ko‘pincha muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, o‘zini past baholash, kattalarga qaramlik, tez ranjish yoki tajovuzkor reaksiyalar kabi holatlarni boshdan kechirishi mumkin. Bu holatlar faqat nuqsonning o‘zi bilan emas, balki bola boshdan kechirayotgan ijtimoiy munosabatlar, oilaviy muhit va ta’lim muassasasidagi psixologik iqlim bilan ham bog‘liq bo‘ladi. Agar bolaga nisbatan hurmat, sabr, tushunish va barqaror talablar qo‘yilsa, uning emotsional muvozanati asta-sekin mustahkamlanadi. Aks holda, ortiqcha tanqid, solishtirish yoki kamsitish

bolaning o‘zini anglash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun pedagog, psixolog va ota-ona hamkorligi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda eng muhim omillardan biridir.

Umuman olganda, alohida ta’limga ehtiyoji bor bolalar psixologiyasi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini, ulardagi cheklanish va imkoniyatlarni, ijtimoiy moslashuv jarayonlarini hamda ta’lim muhitiga psixologik tayyorgarligini o‘rganadigan murakkab va ko‘p qirrali sohadir. O‘zbekistonda yaratilayotgan normativ-huquqiy baza, xususan, PTPK faoliyati, inklyuziv sinflar, “G‘amxo‘rlik” guruhlari, reabilitatsiya bo‘limlari va ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari tizimi bu bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash bilan birga, ularning psixologik barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda asosiy maqsad ularni “moslashtirish” emas, balki ularning tabiiy imkoniyatlarini ochish, shaxsiy qadr-qimmatini saqlash va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasiga sharoit yaratishdir. Shu nuqtai nazardan, mazkur yo‘nalish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, pedagogik va psixologik kadrlar tayyorlashni kuchaytirish hamda oilaviy-ma’rifiy ishlarni tizimli olib borish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi 46-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim

olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”.

5. N. Q. Ergasheva, "Ta’lim va tarbiya jarayonida inklyuzivlik tamoyillari", Toshkent, 2020.

6. M. A. Sharipov, "Inklyuziv ta’lim tizimining rivojlanish istiqbollari va muammolari", Toshkent, 2021.

7. Meyliyeva, M. S. (2024). Specific aspects of the formation of student professional motivation through an individual approach. International education and innovative sciences, 1(9), 347-357.

8. Jo‘rayev , S. ., & Abdurasulov, J. (2024). SUBJECT, TASKS AND CONTENT OF STUDYING THE BASICS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION. Академические исследования в современной науке, 3(7), 149–153. извлечено от https://www.econferences.ru/index.php/arims/article/view/13106